

En dødeliste viser vej

Gilde og magt i Odense i senmiddelalderen

Af
Lars Bisgaard

Blandt det righoldige materiale om gilder og lav fra Odense i middelalderen findes en medlemsliste, som ingen ved, hvor kommer fra. Både Kong Hans og dronning Christines navne figurerer på listen, ligesom flere bispers, abbeders og sognepræsters gør. Var disse prominente skikkelser virkelig medlemmer af Elendelav, som tog sig af fremmede og nødstedte, sådan som traditionen vil vide? Gennem udførlige navnestudier, som bringer læseren godt rundt i det fynske land, når forfatteren frem til anden løsning. Denne skal ikke røbes her, men så meget er sikkert: magtens mænd havde også i Odense o. 1500 en tendens til at hytte eget skind.

Indledning

Odense tilhører den eksklusive klub af danske byer, der har rundet et 1000-års jubilæum. Det blev dengang bl.a. fejret med udgivelsen af et stort værk om byens historie, og Tore Nyberg, der i 2001 trådte tilbage som lektor ved Syddansk Universitet, Odense, bidrog til middelalderbindet.¹ Her satte Nyberg fokus på de mange gejstlige institutioner, som prægede stiftsbyen: fra bisp og munkene ved Skt. Knuds kirke (benediktinerne), over den rige og uafhængige provst ved Vor Frue kirke, til sognepræsterne ved den nu forsvundne Skt. Albani og Skt. Mikkel kirke (nuv. Skt. Hans kirke). Dertil byens fire klostre. Det rige benediktinersamfund ved domkirken var ældst. En gang i løbet af 1200-tallet satte Johanniterordenen i Odense sin første aflægger uden for Sjælland (Skt. Hans/Slottet), ligesom tidens fremstormende brødreordner, sortebrødre og gråbrødre begge slog sig ned i byen. I sin fremstilling pegede Nyberg endvidere på gilderne som en vigtig brik i kontakten mellem kirke og befolkning.²

Netop i Odense ved man meget om de middelalderlige gilder. Disse gilder, lav og broderskaber var, forenklet sagt, vigtige brikker i middelalderens foreningsliv, ikke blot i Danmark, men i hele det katolske Europa. Men hvor foreninger i dag er frie og ikke tillagt livsnødvendige opgaver for samfundet, var situationen en helt anden for 500–600 år siden. Både fagligt, økonomisk, religiøst og socialt udøvede gilder, lav og broderskaber vigtige funktioner. Derfor har det også været svært at finde en entydig definition, som kan dække gildevæsenet med hensyn til form og funktion. Arven fra den ældre forskning var ellers klar med sikre klassifikationer: der fandtes gilder for købmænd, lav for håndværkere og broderskaber for kirken. Men det har vist sig at være for simpelt. Gilder og broderskaber kan ikke holdes ude fra hinanden, og selvom lavenes faglige karakter giver dem et særkende, har de på andre punkter en række fællestræk med gilder og

broderskaber. Det gælder f.eks. gildedrikken, som jeg senere skal komme tilbage til, og det gælder religiøse opgaver som begravelse og messelæsning. Betegnelsen håndværkergilder er derfor den mest præcise.³ I det følgende skal jeg under ét kalde de forskellige sammenslutninger for gilder.

I Odense eksisterer der efterretninger om 20 forskellige gilder. Hele 13 vedtægter er bevaret.⁴ Kun fra et enkelt gilde har man en medlemsliste, og den er interessant af flere grunde. Den giver et indblik i et gildes sociale sammensætning, og dermed også om dets tænkelige opgaver. Det er i nævnte tilfælde en stor hjælp, for man ved faktisk ikke, fra hvilket gilde listen stammer. Den har traditionelt været tilskrevet det rige Elendelav, som var et verdsligt gilde med hjælp til fattige og fremmede på programmet. Tilskrivningen er blevet anfægtet af flere, uden de dog har peget på andre løsninger. Det skal være mit ærinde her.

Medlemslister er egentlig et forkert ord at bruge, for ret beset var det fortegnelser over enten levende eller døde *brødre og søstre af gildet*, som listerne udtrykker det. Gilder var til forskel fra vor tids foreninger sammenslutninger, som holdt erindringen om tidligere, henfarne medlemmer højt. Det var der religiøse grunde til, for kirken lærte, at de døde i det hinsides havde brug for hjælp fra de levende. Det kunne bl.a. ske, ved at man læste messer for dem, og det skete i gilderne ved de store årlige sammenkomster, som gik under navnet gildedrikke. Her læste en præst navnene højt på døde og levende brødre og søstre, så messerne blev en forbøn for disse. Det skete i kirken og blev gentaget i gildehuset eller hjemme hos oldermanden, alt efter hvor gildedrikken blev holdt. Man ved imidlertid ikke, om alle navne automatisk kom på dødelisten – det antager man kun – og derfor lover ordet medlemsliste mere end det kan. I tilfældet med fortegnelsen fra Odense er det en dødeliste.

Gilderne i Odense

I højmiddelalderen kendes Odense først og fremmest som et kongeligt og gejstligt centrum. I senmiddelalderen bliver borgerne langt mere synlige. Der skete bl.a. som følge af en kraftig tysk indvandring til byen. Mange slog sig ned med handel og produktion for øje, og tyske navne mødes snart blandt både rådmænd og borgmestre i 1300- og 1400-tallet. Dette billede bestyrkes af bevarede skattelister. Her er beløbet fra Odense højt sammenlignet med andre danske købstæder. Det placerer Odense som en førende by, og i senmiddelalderen er den Fyns største.⁵

Fra samme tidsrum er der bevaret en større mængde vedtægter fra håndværkergilder. Ældst er skræddernes skrå (vedtægt) fra 1451, fornyet 1492, medens skrår fra skinderne og smedene er kendt fra samme årti. I 1508 følger så skomagerne.⁶ Umiddelbart efter Reformationen er bagernes, bartskeerernes (barberer) og bødkernes (tøndemagere) første skrår kendt. Da bartskeererne allerede er omtalt som en gruppe i 1430, og da en by dårligt kunne undvære organiserede bagere, er det rimeligt at antage, at alle tre håndværk har fundet sammen i gilder i det middelalderlige Odense.

Det er afgjort farligt at sætte lighedstegn mellem ældst bevarede skrår og et gildes oprettelsestidspunkt. Ældre versioner af vedtægten kan være gået tabt, uden at den bevarede skrår nævner forgængere. Dertil kan et gilde længe have eksisteret alene ved mundtlige love. Det ved vi ikke noget om. Dette forhold bliver helt tydeligt, hvis man inddrager eksisterende vedtægter fra svendegilderne. Allerede fra o. 1400–1405 findes der en særskilt skrår for skomagersvendene og fra midten af århundredet (1452) følger smedsvendene. Sådanne svendegilder kunne ikke eksistere, uden at mestrenes gilde også var oprettet. Så bliver smedenes skrår og skomagerens fra 1496 og 1508 pludselig meget unge, og man forstår, at begge gilder har en lang historie før den

i dag ældst kendte skrå. Udskillelsen af svendegilder er endvidere en væsentlig indikator for, at Odense var blevet en stor by – efter dansk målestok vel at mærke, for internationalt set var og forblev de danske købstæder små.

Ud over de nævnte håndværkergilder fandtes der fornemme gilder som Helligtrefoldighedsgildet for købmænd og bryggere. De sluttede sig sammen i 1496, men før den tid er købmændenes vedtægt bevaret fra 1476, og selve gildet er allerede omtalt i 1461.⁷ Dertil eksisterede det gamle Skt. Knudsgilde, der formentlig skrev sig fra Erik Plovpenningens tid (1241–1250). Knudsgilderne havde deres storhedstid i 1100- og 1200-tallet, men det vil her føre for vidt at komme ind på deres helt særlige rolle.⁸ I 1400-tallet havde Knudsgildet fortsat visse hævdvundne privilegier, men vor viden indskrænker sig til den opgørelse af gildets jorde, der ret unikt er bevaret. Den tegner overraskende nok et billede af et jævnt gilde med små årlige indtægter, langt mindre end adskillige håndværkergilder på samme tidspunkt.⁹ Listen er ikke dateret, men hører troligt begyndelsen af 1500-tallet til. Der er med andre ord en klar diskontinuitet i gildets historie.

Vor viden om gilder, som varetog særlige religiøse opgaver, er væsentlig ringere. Det skyldes ikke kun et ringere kildegrundlag, men også at de ikke i samme grad har optaget forskningen. Mest opmærksomhed har der været om det sene Marie Psalters gilde (1496), der tydeligvis er et fromt brøderskab under indtryk af Alanus de Rupes ideer fra 1470-erne.¹⁰ Dertil findes der spredte efterretninger om Guds Legemsgildet (1428), som vel varetog den store årlige procession, der fandt sted anden torsdag efter pinse på Kristi legemsdag. Byens Skt. Gertrudsgilde er ældre, omtalt allerede 1343. Det virkede for begravelsen af fremmede og pilgrimme.¹¹ Som stiftsby havde Odense naturligvis også gilder, der var ledet af gejstlige. De kaldtes kalenter og havde som regel mange lægfolk som medlemmer. Kendt er Helligkorsgildet

Præstegildets segl ved Vor Frue i Odense og provstens sigil samme sted fra 1418. *Præstegildet ved Vor Frue er kun kendt gennem seglet, som her er afbildet. Det ses, at man har kopieret motivet fra provstens segl, nemlig Jomfru Maria med barnet. Dette motiv var meget brugt i middelalderen, men i dette tilfælde er meningen nu nok, at præstegildet stod i afhængighed til den stærke provst.*

ved domkirken, medens et segl for Vor Frue kalente ved Vor Frue provstekirke også er bevaret.¹²

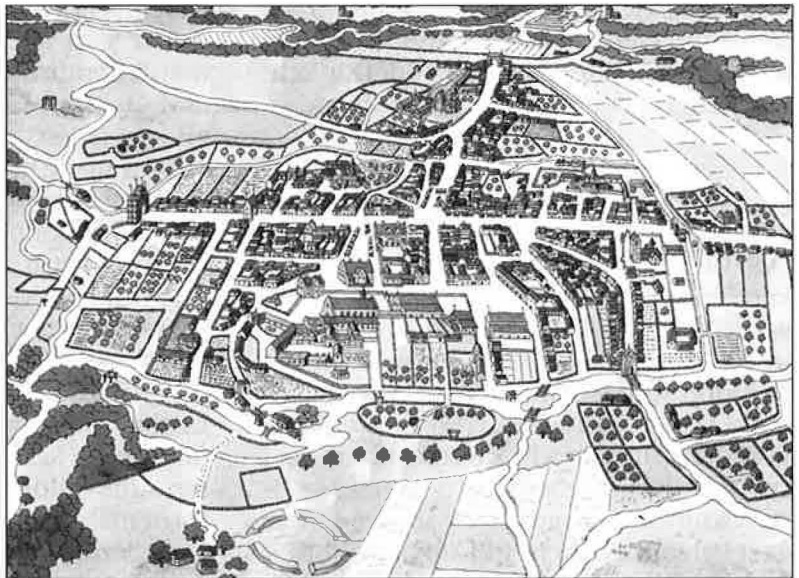
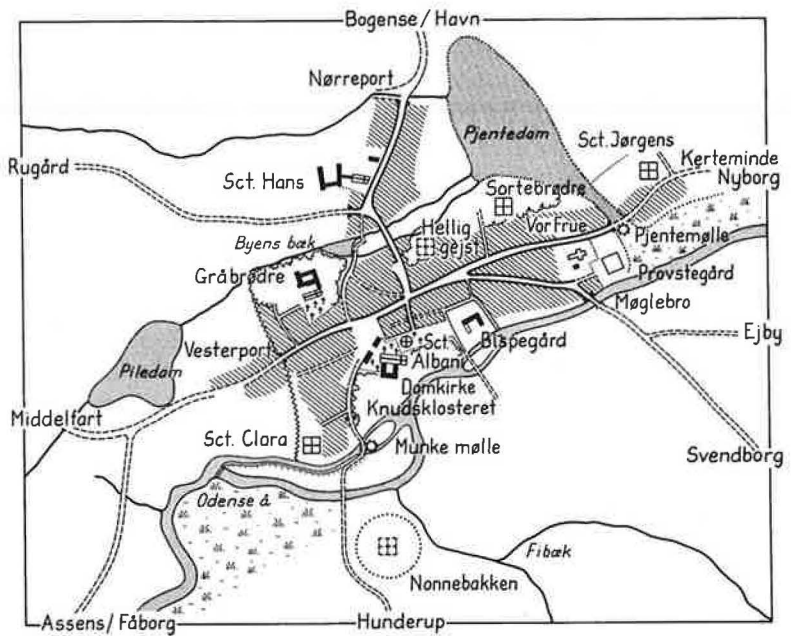
Endvidere fandtes der et Skt. Laurentii gilde (1528) i Vor Frue sogn, Odenseprovstens kirke. Ved kirken blev der drevet en pogeskole, som havde Skt. Laurentii kirke i Fraugde sydøst for Odense som sit hovedtilliggende. Gildet kan derfor være et skolegilde på linje med dem, der kendes i Flensborg, Ribe og Næstved.¹³ Også et Skt. Annae gilde er omtalt i byens nordlige sogn Skt. Hans (1532), men oplysningerne om det er så få, at dets art ikke nærmere kan bestemmes.¹⁴ Derimod er tilskrivningen af et gilde til de Jakobsbrødre, der er omtalt i Dronning Christines regnskaber fra Næsbyhoved under året 1505, mildest talt usikker. Brødrene kan jo komme fra en helt anden by end Odense, det oplyser regnskabet intet om.¹⁵

Endelig findes så det såkaldte Elendelav med bevaret vedtægt fra 1435.¹⁶ Skråen er som den eneste i byen, ja, for så vidt på Fyn, skrevet på plattysk. Dette sproglige særkende understreges af, at vedtægten hovedsageligt er besejlet af folk med tyske navne. Elendegilderne er af tysk oprindelse, og det odenseanske

Klosterbyen Odense og Odense i middelalderen anno 1500.

Kirker og klostre fyldte godt i det middelalderlige Odense, som alene havde bebyggelse nord for åen. Længst mod nord i Nørregade ses Sct. Hans kirke, dengang en del af Johanniterklostret. Dernæst følger nord for Hærstrædet, nuværende Vestergade og Overgade, i rækkefølge Gråbrødre-kloster, den formodede placering for Helligåndshuset (også kaldet Helliggejst), Sortebrødre-kloster og længst mod øst Sct. Jørgensgården for de spedalske.

Denne gård lå uden for byporten. Syd for Hærstrædet lå Sct. Clara kloster, der kun var virksom få år i 1520'erne, Sct. Knuds kirke med kloster, den nu forsvundne Sct. Albani sognekirke, den stadig eksisterende bispegård (det adelige jomfrukloster), og længst mod øst Odenseprovstens store og selvstændige Vor Frue kirke. (Fra Odense bys historie 1, s. 302. Rekonstruktion. Fra udstillingskataloget Odense i middelalderen, s. 49)

gilde er det eneste kendte af slagsen i Danmark. Elendelav må have stået i et vis konkurrenceforhold til byens Skt. Gertrudsgilde, fordi de påtog sig samme opgaver. Elendelav har sikkert i begyndelsen kun henvendt sig til de tyske indvandrere i byen, men på langt sigt vandt de øjensynligt kappestriden med Gertrudsgildet. I hvert fald kan man for året 1470 notere, at gildet modtog gaver fra danske, og ved reformationen var det blevet ganske formuende.¹⁷ Alt imens vi hører mindre og mindre til Skt. Gertrudsgildet.

Elendelavs vedtægt er særlig derved, at den er et rent anliggende mellem kirke og gilde. Hos de fleste andre gilder er skråen godkendt af magistraten, som står som medudsteder af den. Magistraten havde imidlertid ikke noget at skulle have sagt overfor Elendelav, fordi dets skrå er et stiftelsesbrev for det alter, man samtidigt oprettede ved Skt. Albani kirke i eget kapel. Gildets formelle navn var Vor Frue Kompagni, og altret nød samme navn. Elendelav kalder gildet sig selv i skråen, og det navn er blevet stående.

Dødelisten

Den til Elendelav tilskrevne medlemsliste kendes kun i afskrift. Den var i slutningen af 1600-tallet i eje af den antikvarisk interesserede Jens Bircherod, biskop over Aalborg, som siden videregav den til sin nevø Jacob Bircherod, landsdommer på Fyn. Jens Bircherod noterede uden omsvøb, at han ikke vidste, hvilket gilde listen kom fra, en advarsel, som siden er gået i glemmebogen.¹⁸ Listen indeholder 190 navne, og med enkelte undtagelser bærer alle navne titlen herre/dominus. Af afskriften fremgår det, at Bircherodslægten gjorde studier for at identificere de anførte navne på listen og ud for flere navne er tilføjet en titel, et årstal eller et forbehold.¹⁹ Det var først historikeren Vedel-Simonsen, der i sit fem binds værk om Odense bys ældre historie fra 1841–44 henførte listen til Elendelav.²⁰ Denne

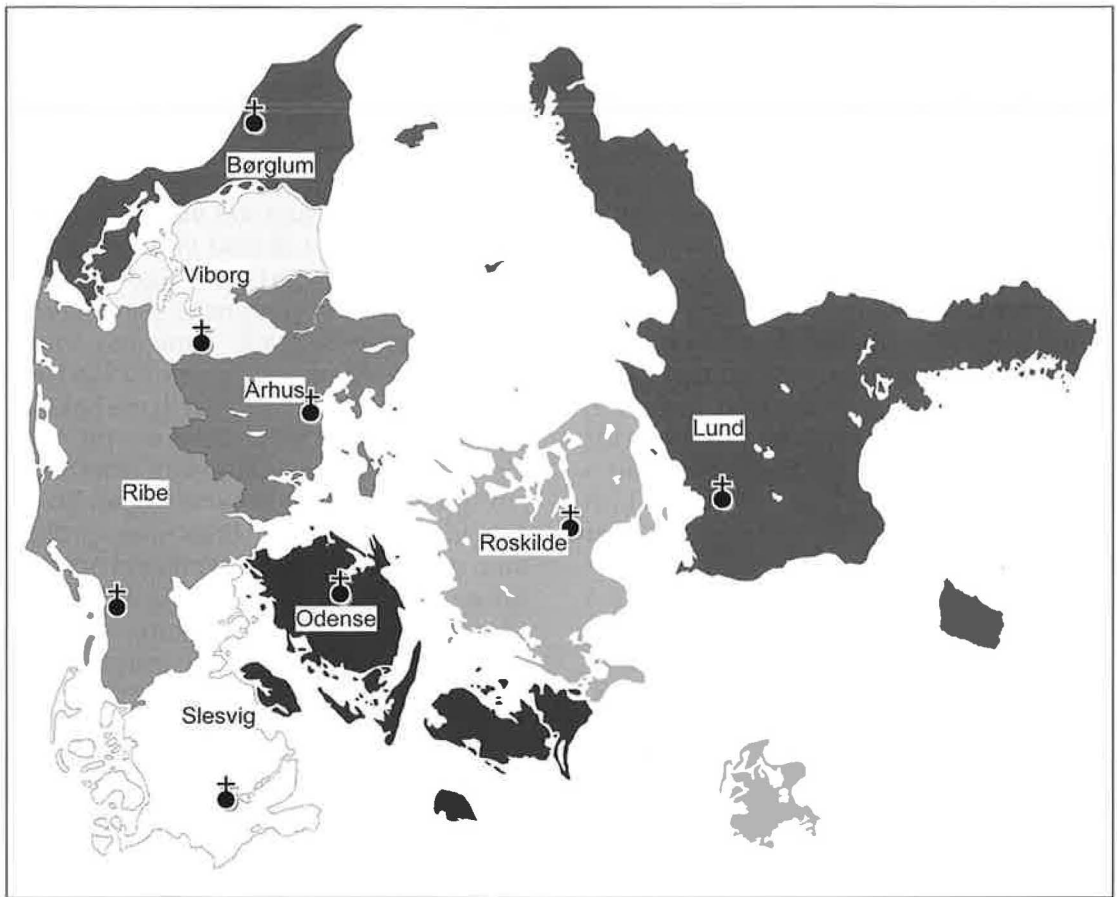
sammenkobling godtog Camillus Nyrop, og trykte uforsigtigt listen i umiddelbar forlængelse af skråen for Elendelav i standardværket *Danmarks Gilde- og Lavsskræver fra Middelalderen* (DGLM). Lige siden har Elendelavs medlemmer floreret i den historiske litteratur om Odense og har helt overskygget mere kritiske røster som H.V. Clausen og Aksel E. Christensen.

Deres indvendinger er ellers væsentlige nok. H.V. Clausen anfører, at ingen af de 25 personer, der besøgte skråen for Elendelav, er opregnet på dødelisten.²¹ Han noterer endvidere, at listen næsten ikke rummer tyske navne. Derfor konkluderer han, at listen umulig kan stamme fra Elendelav, som han betegner som »en Købmandsklub«. H.V. Clausen undlader at berøre spørgsmålet om, hvorfra listen stammer. Det gør Aksel E. Christensen derimod ikke. Han accepterer Clausens indvendinger og føjer som ekstra argument til, at heller ikke de senere kendte gavegivere til Elendelav findes på listen, sådan som sædvanen foreskrev.²² Sammenfattende mener Aksel E. Christensen, at dødelisten må hidrøre fra Skt. Knudsgildet i Odense.

De anførte indvendinger kan man ikke sidde overhørig. Listens tilskrivning til Elendelav bør opgives, og det interessante bliver naturligvis, hvor listen så kommer fra? Foreløbig har kun Aksel E. Christensens gisnet herom, men hans forslag er løst underbygget og hviler ikke på studier af listens navneoplysninger. Hans forslag tager heller ikke hensyn til det faktum, at Skt. Knudsgildets indtægter i senmiddelalderen var små og slet ikke et fornemt gilde værdigt (jf. note 9). Vil man derfor have et svar, må man undersøge listens egne oplysninger.

Medlemmerne

Listen kendes fra det af Jacob Bircherod forfattede håndskrift *En samling om de gamle gilder og gildeskræver i Odense*.²³ Listen er udateret, og det vil være en væsentlig opgave at komme en tidsramme

Middelalderlige stifter i Danmark. Svend Estridsens inddelte i 1060 Danmark i otte store stifter. Ordningen viste en forbavsende overlevelseskraft og var i kraft helt op til de store befolkningsvandring fra land mod by i slutningen af 1800-tallet. Til det fynske stift hørte smålandene Falster og Lolland, men ikke Møn. (Digitalt reproduceret af Morten Stenak)

for den nærmere. At indkredse dens sociale rum vil være en anden. Hertil kan listens oplysninger om titler og stednavne rumme svar.

Listen indeholder som nævnt i alt 190 navne. På nær ét er alle mandnavne. Undtagelsen udgøres af dronning Christine (1461–1521), som i kraft af sin forlening med slottet Næsbyhoved uden for Odense fik en tæt tilknytning til byen.²⁴ Hun og Kong Hans brød med kongernes tradition og lod sig begrave uden for Sjælland, idet de valgte Odense Gråbrødre-kloster som hvilested. Deres søn prins Frans, der døde i en ung alder endnu før

sine forældre, er også begravet her (død 1511).²⁵ Netop disse tre kongelige personer er de første på listen, benævnt *Hr., Frue og Junker* med titlerne *Konge og Dronning* tilføjet. Alle øvrige 187 navne er tituleret enten *Hr.*, den fordanskede titel af *Dominus*, eller *mester*, svarende til latinske *magister*. Derudover optræder enkelte personer af høj rang. Det gælder tre bisper, tre provster og tre priorer. Bisperne er placeret øverst på listen umiddelbart efter kongefamilien, medens provster og priorer er nævnt i vilkårlig rækkefølge. Dertil er erhvervede grader inden for universiteterne angivet, en enkelt er så-

ledes *doctor*, hele ni er *magistre*. Heller ikke for disse er der nogen fast rækkefølge at spore på listen. Verdslige titler som ridder eller væbner forekommer slet ikke på listen, gejstlige titler som kannik eller sognepræst heller ikke. Endelig kommer gildets eget hierarki frem ved, at fire personers huskes som oldermænd for gildet. 24 af listens 190 personer har på denne måde tilføjet titler.²⁶

Ud over titlerne har flere af de døde brødre et stednavn knyttet til sig. Vi får f.eks. at vide, hvor de fleste af bisperne, provsterne og abbederne har bestridt embede. De fynske lokaliteter er klart i flertal, og uden for øen optræder kun bispebyen Viborg og Antvorskov, det store Johanniterkloster på Sjælland, der var moderkloster for johanniterne i Odense. Om disse embeder bruger skriveren den latinske præposition »in«, f.eks. »Hr. Amundus Prior in Dalum« (s. 191). Ved alle øvrige 33 stednavne optræder »de«, eller det danske »af«.²⁷ Disse stednavne er alle fynske.

Endnu mere oplysende er det, at hele 31 af disse er sognenavne. Det drejer sig om landsbyerne Agernæs, som havde kirke i middelalderen, Brylle, Dreslette, Espe, Fangel, Herrested, Klinte, Lumby, Lunde, Mesinge, Nørre Nærrå, Nørre Åby, Rolsted, Seden, Skeby, Særslev, Søllinge, Sønder Højrup, Tommerup, Vervinge, Vigerslev, Vissenbjerg og Østrup. Tre af disse landsbyer optræder to gange, således, Dreslette, Nørre Åby, Rolsted. De omtalte fynske købstæder er Assens, Fåborg og Kerteminde. Dertil er Dalum nævnt to gange, jf. note 27. Udenfor rammerne falder »Hr. Anders Jensen de Hindsholm«. Hindsholm var endnu i middelalderen en ø, og Hr. Anders kom formentlig fra et af Hindsholms fire sogne. En Anders Jensen er f.eks. omtalt som sognepræst i Dalby i 1502.²⁸ Vanskeligere er det med *Hr. Laue de Pugedal*. Der kendes ikke noget Pugedal på Fyn ifølge stednavneforskningen.²⁹ Jeg skal alligevel komme med et forslag og pege på gården Pugeholm i Bederslev sogn på Nordfyn.³⁰ Gården Pugeholm var i midten af

1400-tallet indblandet i en strid mellem præsterne i Bederslev og Norup, som førte til noget så sjældent som en ny sognegrænse. Gården flyttede sammen med landsbyen Vellinge til Bederslev imod præsten Hr. Laues vilje i Norup.³¹ Denne Hr. Laue kan vel være listens *Hr. Laue de Pugedal*. I så fald vil man kunne argumentere for, at samtlige 33 stednavne er møntet på fynske sognekald.

Det var dette træk, som den lokal kendte H.V. Clausen allerede i 1926 hæftede sig ved.³² Det kan yderligere bekræftes ved studier i dødelistens navne. Ni af disse bærer samme navn som præster, vi i øvrigt kender i de berørte sogne. En sådan identifikation er ikke uden problemer, de sparsomme kilder taget i betragtning. Eksemplet med listens *Hr. Anders Olufsen de Atzens* vil vise dette. I Nyrops udgivernoter henvises til en præst af samme navn, som virkede i Assens 1506–1525. Men 100 år tidligere bar bispens official (domsmand) i Vends herred på det nordvestlige Fyn, samme navn, og han endte sine dage som provst i Assens.³³ I princippet kan det lige så godt være ham, listen opregner. Faktisk er det meget sandsynligt, jf. nedenfor. Nu kan det ud fra min synsvinkel være underordnet, om der sigtes til den ene eller den anden, så længe begge er gejstlige, men det understreger fremgangsmådens usikkerhed.

Heldigvis indeholder listen også forholdsvis entydige navne. *Hr. Anders Saxe-*

Præsten Anders Saxesens segl 1447 og 1461. *Anders Saxesen var præst i Nørre Åby på Vestfyn i midten af 1400-tallet. To forskellige segl er bevaret fra ham. De har begge siddet på tingsvidner udstedt på Vends herredsting.*

Fire segl fra fynske bisper i 1400- og 1500-tallet. *Henning Ulfeldt* var bisp over Fyns Stift fra 1440 til 1460. Hans segl øverst til venstre domineres af embedets skytshelgen, *Knud den Hellige*, der i midten troner med scepter og monstrans. Korsskjoldet var også embedets. Kun indskriften oplyser, at Hr. *Henning* er dets aktuelle indehaver. Anderledes med hans efterfølger *Mogens Krafse* (1460–1474), der ligevægtigt indføjer sit adelige slægtsvåben. *Carl Rønnow* (1476–1497), øverst til højre, fortsætter denne tradition, medens den borgerligt fødte *Jens Andersen Beldenak* (1501–1529) vender tilbage til kun at afbilde *Sankt Knud* (uden korsskjold). Alle fire bisper var medlemmer af gildet.

sen de Aaby er trolig identisk med Hr. *Anders Saxesen*, som for årene –1447–1470 – var sognepræst i Nørre Åby.³⁴

Anders var et udbredt navn i senmiddelalderen, men fra sognet *Dreslette* på det sydvestlige Fyn var Hr. *Balthasar* med i gildet, og netop her havde man i 1490 en sognepræst med dette særegne navn.³⁵ Lidt mere almindelig var navnet *Gøde*. Hr. *Gøde af Særslev* står på listen, og ved dette sogn virkede sognepræsten *Gøde Jensen Brun* 1488–1503.³⁶

Selv om der før reformationen ikke eksisterer lister over sognepræster ved de enkelte kald, må disse mange indicier være nok til at konkludere, at der er tale om sognepræster. Antagelig i alle 33 tilfælde. Dermed har vi fået et fast holdepunkt for den videre undersøgelse.

Nærmer man sig listen ud fra den optik, at titlen hr. indikerer gejstlighed, kan man notere sig et stort sammenfald mellem listens navne og kendte skikkelser inden for den fynske gejstlighed. Øverst blandt bisperne findes tre, *Henning Nielssøn Ulfeldt*, *Mogens Krafse* og *Carl*

Rønnow (tilsammen 1440–1497) og måske er *mester Jens Andersen* på listen identisk med bisp af samme navn (1501–1529), som vi blot har vænnet os til at kende på øgenavnet *Beldenak*.³⁷

For provsterne ved Vor Frue er kontinuiteten endnu mere udpræget og går tilbage til begyndelsen af 1400-tallet. Alle 1400-tallets kendte Odenseprovster er med på listen. Det gælder *Herman Rynkeby* (1418–1421), *Jakob Mogensen* (1439–1443), *Claus van Hagen* (1444–1461), *Carl Rønnow* (1465) og *Hans Urne* (1490–1503), medens den sidste *Anders Glob*, der overlevede reformationen, ikke er med.³⁸ Også flere af de kendte provster fra Assens eller Tofte provsti er at finde som gildebrødre, mest sikker er *Laurens Andersen Ulfeldt* –1470–1488–, der siden 1476 var kantor ved domkirken.³⁹ Fra o. 1440 er priorerne fra *Skt. Knuds domkapitel* også på listen, ligesom skiftende priorer er det for nonnerne i *Dalum* frem til o. 1500.⁴⁰

Derimod finder man kun et enkelt sikkert navn fra johanniterne i byen, nemlig *Hans Juul*.⁴¹ Johanniternes danske

Provstesegl for Odense og Assens (Tofte) provsti. Også de stærke landprovster var medlem af gildet. Seglet t.v. tilhørte i 1436 provst Jakob Mogensen i Odense. Han forstod sit navn i lyset af apostlen Jakob, der med vandringsstav og muslingeskal fra valfartsstedet Santiago de Compostella i Spanien smukt er afbildet på det. Hans efterfølger i embedet Nicolaus van Hagen (1447–1461) afbildede den hellige Katharina på sit segl (i midten). Det samme gjorde Laurens Andersen Ulfeldt, der var provst i Assens i årene 1470–1488 og som tillige i årene 1476–1488 var kannik ved domkirken i Odense.

moderklostret Antvorskov er som det eneste kloster uden for Fyn repræsenteret på listen med to på hinanden følgende priorer i tidsrummet 1465–1502.⁴² Endelig kan man hæfte sig ved, at ingen af de kendte gardianer for hverken Grå eller Sortebrødre i byen er at finde blandt brødrene.

Navnesammenfald mellem listens navne, som er uden forklarende stednavne, og en yderligere række af fynske sognepræster kan også iagttages. Her er en sikker identifikation naturligvis vanskeligt, men for de brødre, der enten har et lidt specielt navn eller optræder med både for- og efternavn, kan det ske med en vis

sandsynlighed. Listens Hr. Hans Rigelsen synes således at være identisk med den Dalby sognepræst på Hindsholm af samme navn i 1478.⁴³ Hr. Knud Hintzen på listen har samme navn som sognepræsten i Sønder Broby i 1513, hvilket også var tilfældet for samme kirkes sognepræst 1471–1474, da Christoffer Hayesen beklædte embedet.⁴⁴ Mester Niels Hjort var sognepræst i Sanderum 1503, og en gildebroder af dette navn og med samme grad optræder på listen.⁴⁵ Og så fremdeles. I alt 16 sådanne tilfælde af sammenfald kan noteres.⁴⁶

Belæggene for den gejstlige dominans er uomtvistelig, og den bestyrkes yderligere af, at der blandt listens navne ikke kan identificeres riddere, som også havde ret til at bære titlen Hr. (jf. note 59 nedenfor) Konklusionen må derfor være, at bortset fra de tre personer fra kongeslægten, som står først på listen, er alle navne at regne for gejstlige.

Hvilket gilde stammer listen fra?

Den vigtigste hjælp til dette spørgsmål er listens oplysninger om fire navngivne oldermænd. Kun en af disse oldermænd kan identificeres, men til gengæld er oplysningerne om ham ret fyldige. Det drejer sig om den sidst indførte oldermænd

Segl for Dalum nonnekloster. Også priorer ved Dalum nonnekloster deltog i gildet. Her ses t.v. et brudstykke af seglet for prior Amundus (1457–1461) og t.h. for Claus Andersen Ulfeldt (1467–1492). Denne var en årrække også ærkedegn ved domkirken.

Hr. Jens Eggertsen, Senator. Han er trolig identisk med præsten af samme navn af den borgerlige slægt Satzleff fra Odense (-1466-1499).

Jens Eggertsen var sognepræst i Lumby umiddelbart nordvest for Odense, en kirke han både formåede at skaffe afladsbrev og skænke en klokke.⁴⁷ Dertil var han bispens official, dvs. lokal domsmand i kirkelige anliggender. Hans område har formentlig været Lunde herred, det var f.eks. ham der dømte i striden om sognegrænsen mellem Bederslev og Norup tilbage i 1466 om gården Pugeholm, en sag der tidligere er blevet refereret til. I 1474 fik han sin store chance. Dette år blev han udpeget til at føre bisp Mogens Krafsses testamente ud i livet (bispens var død samme år). Samtidig blev han også udnævnt til at følge Kong Christian I på dennes store romerrejse.⁴⁸ Det blev hans springbræt fremad. Han tilhørte nu den inderkreds, som den nye bisp Carl Rønnow tog hensyn til, og belønningen udeblev ikke. Sognepræsten i Lumby blev kannik ved domkirken.

1474 var et år med forandringer i Odense. Det regulerede benediktinske domkapitel blev ophævet. Det skulle moderniseres ved at introducere kannikedømmer, sådan som de var kendt fra de øvrige bispesæder i riget. Derved fik man en mere verdslig og hierarkisk ledelse ved domkirken, og da man samtidig udnævnte provsten fra Vor Frue kirke til dekan for kapitlet, søgte den nye bisp på den måde at vinde kontrollen over provstens rige embede. I forhold til dette spil var Jens Eggertsen kun en lille brik, men for ham var det en stor anerkendelse. Som tak indstiftede han en evig messe for domkirkens helgen Skt. Knud i Skt. Albani kirke.⁴⁹

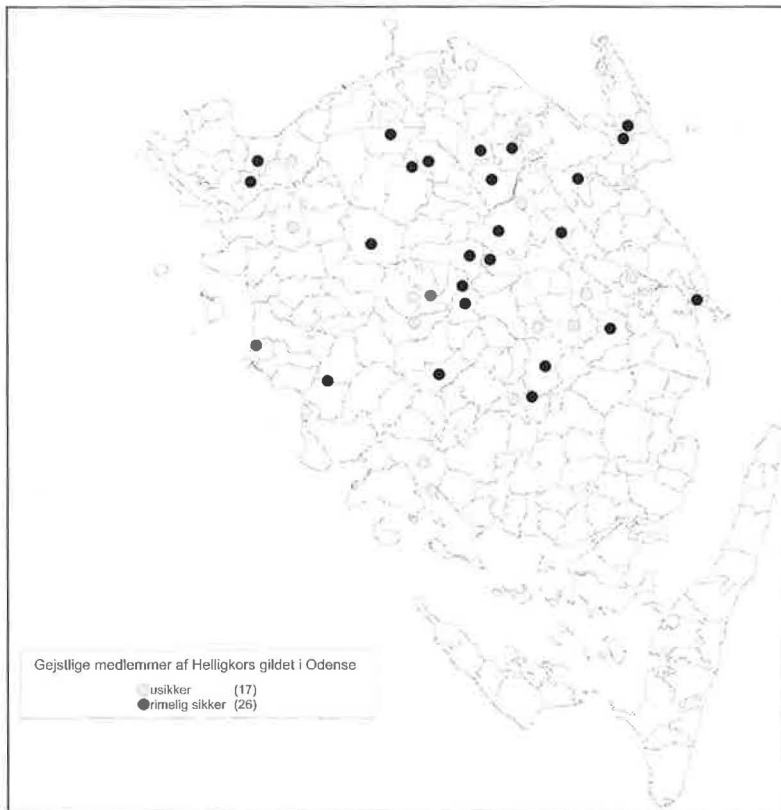
Karrieren som kannik blev kort. I 1489 fik de fordrevne munke overbevist enkedronning Dorothea om, at nyordningen skadede miraklerne ved Skt. Knuds grav, og at afdøde Kong Christian I.s sjæl led derunder. Dorothea med støtte af sønnen Kong Hans gennemførte nu en bagstræberisk proces i Rom og vandt den. Mun-

kene blev genindsat som bispens modpart, og sad der til Reformationen.⁵⁰ Jens Eggertsen, der med sin deltagelse i Christian I.s rejse til Rom i 1474, havde banet vejen for domkapitlets nye status, måtte se sin fine titel forsvinde og nøjes med at være sognepræst i Lumby. Hr. Jens var dog blevet en holden mand, og i 1499 – sidste år vi hører om ham – udvidede han sin gamle stiftelse fra 1474 væsentligt.⁵¹ Forinden havde han gjort en endnu større fundation. Sin fædrene gård, som lå tæt ved domkirken, havde han skænket til Helligkorsaltret i kirken. Dette alter blev bestyret af domkirkens præstegilde.⁵²

Vi ved, at Jens Eggertsen i levende live var oldermand for et gejstligt gilde i Odense, som talte prominente medlemmer som bisp, priorer og provster. Det var også et gilde, hvorom hovedparten af de kendte kanniker fra tiden 1474-1489 flokkedes (se videre note 78). Derfor er det et kvalificeret gæt, at dødelisten, som fejlagtigt blev tilskrevet Elendelav, rettelig er fra præstekalentet, Helligkorsgildet. Det bestyrkes af, at Jens Eggertsen netop udvidede sin kendte stiftelse i Skt. Albani kirke *die inventio crucis*, den 3. maj, funddagen for det hellige kors (jf. note 49).

Med denne tilskrivning af gildelisten til præstekalentet ved domkirken vil flere løse ender falde på plads. Gildets virketid kan nu dateres efter de yderårstal, som navneundersøgelsen bragte for dagen. Det er indres, at listen kun omfatter gildets døde brødre, de levende siger den intet om. Det forklarer, hvorfor man savner en række oplagte gejstlige kandidater fra det tidlige 1500-tals historie. De overlevede simpelt hen Reformationen, som satte en brat stopper for nytten af dødelister. Listen er sandsynligvis affattet kort tid efter bisp Jens Andersen Beldenaks død i 1537, da han er den sidste bisp, der optræder på listen.⁵³

Vanskeligere er det at give et begyndelsesår. Fundatorer eller vigtige velgørere optræder ofte først på sådanne lister. I dette tilfælde altså medlemmerne af

Fordeling af gejstlige medlemmer i Helligkorsgilde i Odense. Der er påfaldende, at ingen medlemmer har kunnet lokaliseres fra det sydøstlige Fyn og øerne her syd for. Skyldes det et konkurrenceforhold mellem Odense og Svendborg allerede dengang? Eller støtter det teorien om, at dette område i middelalderen udgjorde et eget landprovsti? (Digital reproduktion: Morten Stenak)

kongefamilien (1511–1521), men det passer skidt, fordi der jo er en række navne med fra 1400-tallet. Langt bedre passer det først anførte navn efter kongefamilien, nemlig bispnen af Viborg, Hr. Herman (1429–1438). Umiddelbart virker en bisp fra et helt andet stift malplaceret, men hans karriere giver et svar. Hr. Herman, der bar tilnavnet Rynkeby, var nemlig forud for sin bispetid provst ved Vor Frue i Odense.⁵⁴ Tilmed synes Rynkeby slægten på dette tidsrum at have været centralt placeret i gejstligt rækker i Odense, for også nonnerne i Dalum havde en prior med dette tilnavn (er også på dødelisten).⁵⁵ Dermed passer Herman Rynkeby både tidsmæssigt og socialt til at være fundator for Helligkorsgildet. Det stemmer overens med, at ingen bisper er med i gildet fra før tidligst 1440.

Den uoverensstemmelsen står dog tilbage, at Herman Rynkeby virkede ved Vor Frue kirke og ikke ved domkirken,

hvor Helligkorsaltret stod. Måske er denne indvending ikke alvorlig, for Herman kan både have haft et alterembede i domkirken og været provst, eller der kan have eksisteret særlige relationer ham og domkirken imellem, hvad tilstedeværelsen af prior Hans Hendricksen Rynkeby i Dalum kunne tyde på. For det andet eksisterer der den mulighed, at kalentet i forbindelse med sekulariseringen af domkapitlet 1474–1489, har flyttet domicil fra Vor Frue til katedralen, idet provsten ved Vor Frue kirke blev forfremmet til dekan ved Skt. Knuds. Dette sidste er nok det sandsynligste.

Sammenfattende tyder listens kronologiske oplysninger altså på, at Helligkorsgildet er blevet grundlagt af provsten Herman Rynkeby ved Vor Frue i tiden, før han blev bisp i Viborg i 1429 og har eksisteret frem til kort tid efter Reformationen.⁵⁶

Gildets opland

Med kun knap halvdelen af listens navne identificeret ville det være utilbørligt at kaste sig ud i et statistisk eventyr om gildets sociale sammensætning, forholdet mellem sognepræster, vikarer og højere gejstlige etc. Kun på et enkelt punkt indbyder materialet til statistik. Det gælder spørgsmålet om gildets opland. Oplysningerne fra navneundersøgelsen er indsat på kort overfor.

Det påfaldende resultat er, at gildet ikke har medlemmer fra det sydøstlige Fyn og omliggende øer. Bag dette skjuler der sig sikkert et konkurrenceforhold til områdets hovedby Svendborg, som var det eneste reelle alternativ til Odenses dominans på Fyn. Administrativt er det interessant at se, at dette skel stort set følger omridset af et tredje sydligt landprovsti, som Dahlerup har argumenteret for eksistensen af.⁵⁷ Man kan yderligere føje til, at der heller ingen medlemmer er sporet fra de endnu fjernere liggende øer i stiftet, nemlig Lolland og Falster, samt Femern. Den åbenbare slutning af dette forhold er, at selv om kalentet havde hjemme i stiftets domkirke, tilstræbte det på ingen måde ligelig repræsentation fra stiftets forskellige områder. Det var med andre ord ikke heri, at kalentets funktion bestod.

Hvori bestod den da? Ja, spørgsmålet er ikke let at besvare. De middelalderlige kalenter er stort set ikke undersøgt herhjemme, og en fremstilling af deres historie savnes. Kalentet i Flensborg var fra 1362, og her kunne lægfolk deltage. Gildet som sådan stod under gejstlig kontrol.⁵⁸ Gildets dødelister fra 1400-tallet dokumenterer, at ca. 2/3 var lægfolk. Blot et hurtigt øjekast på bevarede medlemslister fra andre kalenter vil godtgøre, at lægfolk, både kvinder og mænd, udgjorde et betydeligt element i disse.

Hvordan forholder det sig med Odenselisten? Ja, først og fremmest må man konstatere, at bortset fra dronning Christine var der ingen kvinder i dette gilde. For mandlige lægfolk ser det ikke stort

bedre ud. I 1400-tallet er brugen af hr. titlen ved at være så fast, at den kun anvendes om gejstlige og riddere. Men da navneundersøgelsen ikke fandt riddere, må listens medlemmer på nær kongefamilien være gejstlige.⁵⁹ Muligheden eksisterer, at lægfolk har været opført særskilt på egen liste, en liste som siden er gået tabt. Dette kan ikke afvises, men konsistent har denne sondring så ikke været, da den bevarede liste begynder med tre medlemmer af kongefamilien.

Derfor tyder alt på, at Helligkorskalentet i Odense ikke var noget almindeligt kalente, men bar præg af at være hjemmehørende i en domkirke. Det var et gilde for det nære opland, og det var tilsyneladende udpræget gejstligt elitært. Alene antallet af døde medlemmer for-

Middelalderlige byer med købstadsrettigheder og herreder på Fyn. *En gennemgang af de enkelte herreder viser, at der har været præstegilder i stort set dem alle. En så tæt spredning peger på, at man skal regne med, at kalenter har været langt mere almindelige, end hidtil antaget.* (Digital reproduktion: Morten Stenak)

tæller dette. For en ca. 110-årig periode producerede gildet kun 190 medlemmer. Det er ikke mange. Man kan sammenligne med de årlige medlemslister fra Roskildebispens Luciigilde 1483–1520. Her havde lægfolk adgang, og listerne er tre til fire gange så lange som i Odense.⁶⁰

Kalenter på Fyn

Netop fordi Odense var stiftsby, var der plads til et anderledes gilde. Almindelige kalenter var der nok af, og den gamle forestilling om, at der kun var et præstegilde i Odense, kan godt opgives. Der var et præstekalente i Vor Frue og måske endda et ved Skt. Albani, og her har lægfolk sikkert kunnet deltage på almindelig vis.⁶¹ Også rundt om på Fyn har der eksisteret kalenter. Mod vest er et kalente for Vends herred omtalt 1446, og det nød allerede renten af mindst tre gårde.⁶² Lidt længere mod syd i Båg herred er præstekalendet omtalt 1507, men det har måske aner tilbage til 1393.⁶³ I Sallinge herred er kalentet først omtalt efter Reformationen, men da det disponerer over en pæn formue, er det rimeligt fra katolsk tid.⁶⁴ I Sunds herred havde præstekalendet hjemme i Svendborg, og byens betydning fremgår af, at der formentlig var hele to.⁶⁵ Langeland havde sit eget kalente i Rudkøbing med et pænt tilliggende i landjord.⁶⁶ I Vindinge herred mod øst havde kalentet hjemme i Nyborg, og ligesom i Rudkøbing var renten mest indtægter i korn.⁶⁷ Endelig er mod nord Vor Frue Vikargilde omtalt i Børgense år 1480.⁶⁸ Kalenter var således ikke noget særsyn på Fyn, og de var væsentligt mere populære, end man hidtil har forestillet sig. På den måde har de efterreformatoriske kalenter, som samlede et herreds præster til halvårslige møder, helt klart middelalderlige aner.

Segl for provst Hans Urne. *Hans Urne (1458–1504) havde taget magistergraden og var livet igennem beskæftiget med bøger. Måske var han med til at skaffe trykkeren Johan Snell til Odense, hvor denne udgav de første danske bøger i 1482. Provsten nøjedes med at skænke gildet en sølvske i sit testamente. Hans mange bøger gik til slægtninge og bekendte inden for kirken.*

Gildets funktioner

På denne baggrund er det ikke så underligt, hvis behovet for et gilde udelukkende for præster skulle opstå. Helligkorsgildet kunne ud over de oplagte og væsentlige religiøse formål som at øge gudstjenesten og sikre gildebrødrene i det hinsides også tjene en række dennesidige formål. For det første har gildet haft en social funktion. I Flensborg mødtes kalentets medlemmer f.eks. to gange årligt til møde og gilde.⁶⁹ I Odense gav gildet menige sognepræster, som havde krydset den svære grænse overhovedet at komme med, mulighed for at gøre det samme med stiftets øverste ledere, og omvendt har sammenkomsten for de foresatte budt på en lejlighed til at se mulige kandidater an til ledige embeder. Man kan pege på et eksempel. Provsten ved Vor Frue, Hans Urne (–1458–1504), var naturligvis gildebroder, og hans testamente er bevaret. Heri betænker provsten blandt mange andre en præst ved navn Jep Star.⁷⁰ Jep Star optræder imidlertid også på listen over gildebrødre, og en generation tidligere havde Anders Star, sognepræsten i Fangel og vikarieindehaver i Odense, været med i gildet.⁷¹ Hvorledes de nærmere relationer bag dette sammenfald er, kan vi ikke vide,

men i kraft af gildemedlemsskabet kan oplysningerne få en historie.

En hændelse fra præsten Anders Stars liv kan bringe en anden funktion ved gildet frem. Han levede i midten af 1400-tallet og var ud over at være sognepræst på landet ansvarlig for læsningen af købmændenes messer inde i Odense. Uden vi nærmere kender omstændighederne, kom det til en konflikt mellem ham og købmændene. Ærkebispens i Lund blev indblandet og bad prioren i Dalum se nærmere på sagen.⁷² Prioren var medlem af gildet, og de domsmænd, han bad dømme ved mødet mellem de stridende parterne, var det også.⁷³ Det har ikke været nogen uvildig instans, den indstævnedede gildebroder Hr. Anders Star blev stillet over for. Man tør tro, at med mindre anklagerne var meget grave-rende, har de set positiv på hans fremstilling af sagen. På den måde har gildet kunnet tjene til at beskytte og hjælpe gildebrødre, der på den ene eller anden måde var kommet i vanskeligheder.

Administrativt synes gildet også at have haft en rolle. Det gælder både med hensyn til godspleje, juridisk og i forholdet til andre institutioner. Sammenholder man placeringen af domkirkens fynske jordtilligender med, hvor sognepræsterne i gilderne kom fra, kan man notere et vist sammenfald. I Lunde og Skovby herreder og i den sydlige del af Odense herred omkring Verninge, Tommerup og Fangel, viser domkirkens jordebog fra 1548 store godskoncentrationer, og netop fra disse egne er der også rigtig mange sognepræster med.⁷⁴ På den anden side må det understreges, at jordebogen er sen og derfor mangelfuld med hensyn til domkirkens jordes eksakte omfang og placering i middelalderen, ligesom langt fra alle sognepræster på listen er identificeret. Det må mane til forsigtighed.

En anden side af administrationen var bispens juridiske system omkring officialerne. Påfaldende mange af disse har kunnet lokaliseres som medlemmer af gildet. Flere af disse var samtidig sognepræster.⁷⁵

Segl for Anders Olufsen, præst i Asperup. *I sin egenskab af at være bispens official i Vends herred, en titel der nærmest svarer til det nuværende provsteembede, findes Hr. Anders' segl under flere tingsvidner fra årene 1434–1448. Medlem af gildet i Odense var han også. I seglet ses hans navnehelgen apostlen Andreas.*

I Asperup sogn i Vends herred synes flere sognepræster over en årerække at have været officialer, og i hvert fald to af dem var medlemmer af gildet.⁷⁶ Det retfærdiggør vel ikke at tolke de eksempler på listen, hvor man kan se, at bestemte sogne har leveret mange præster til gildet derhen, at sognepræsterne her tillige skulle have været bispens officialer, men det er en mulighed, man ikke kan se bort fra. Samtidig var officialembedet øjensynligt et godt springbræt for karrieren, hvad oldermænd Jens Eggertsens livsbane er et eksempel på.

Endelig kunne gildet være med til at holde kontakt til andre gejstlige institutioner af vigtighed for domkirken. Dette aspekt har ikke været trukket frem i navneundersøgelsen, men der er flere sammenfald af navne mellem gildebrødre på listen og kanniker fra andre domkapitler. Et af de mest sikre eksempler er listens *Hr. Knud Fogh*, der ud over at være sognepræst i Marslev øst for Odense tillige var kannik ved Århus domkapitel.⁷⁷ Bircherod identificerede i begyndelsen af 1700-tallet en kannik fra Roskilde, og Nyrop føjede endnu en til.⁷⁸ Hertil kommer listens *Hr. Tyge Jensen*, hvis navn stemmer overens med en kannik i Roskilde, som virkede i 1430'erne og 40'erne.⁷⁹ Flere sammenfald vil kunne findes. Problemet med sådanne identifikationer er, at da listen ikke selv angiver

Segl for Olav Smed. *Hr. Olav var sognepræst i Bellinge sydvest for Odense i 1470'erne. Han var en af flere gejstlige, som formåede at avancere til en stilling som kannik ved domkirken i årene 1476–1488, dvs. den korte tid hvor domkapitlet ikke styredes af munke fra Skt. Knuds-kloster. Hans segl fra 1484 ligner mest af alt et bomærke med tre hestesko om en stjerne, der holdes af en engel. Han kan vel være ud af en håndværkerslægt.*

et kannikenavn, kan man ikke vide, om der sigtes til en fynbo af samme navn, som blot ikke kendes på grund af de få overleverede kilder.

Det er sikkert også i dette administrative lys, at listens priorer fra Antvorskov skal ses. Netop i midten af 1400-tallet, modtog dette kloster en betydelig gave i fynsk gods, som tvang klostret til at skaffe sig en base på øen.⁸⁰ Det er i samme tidsrum, at prioren fra johanniterne i Odense kommer med i gildet. Med hensyn til provsten i Viborg, der figurerer på listen, sad denne vist inde med rettigheder på den fynske Dreslette kirke. I hvert fald var det Viborgprovsten, som i 1531 fik kaldsbrev på dette præsteembede.⁸¹ Det vil i givet fald kunne forklare, hvorfor så mange Dreslettepræster er med i gildet.

Endelig fik gildet indirekte også en økonomisk funktion. Med udelukkende gejstlige medlemmer måtte donatorerne findes i samme eksklusive kreds. Det ses tydeligst i den korte periode 1474–1490, hvor domkapitlet blev omorganiseret. Her var kirken i bekneb for ordentlige embeder, og man søgte naturligt nok efter personer som villige donatorer. For de fine embeder som dekan, provst og kantor valgte man i første omgang at bygge videre på eksisterende embeder,

nemlig prioratet i Dalum samt provstierne i Odense og Tofte. De nævnte herrer var alle gildebrødre. For de resterende kannikedømmer ser det ud til, at man satsede på lokale sognepræster med penge på kistebunden. Således er det i hvert fald bemærkelsesværdigt, at hele tre, måske fire af de nye kanniker var sognepræster i omegnen af Odense. Disse kunne så ad åre oprette stiftelser ved kirkerne i Odense, som ville kunne vokse til et lønsomt kannikedømme. Gildets oldermand Jens Eggertsen var en af dem, der gjorde vejen. Han gav som nævnt sin fædrende gård til kalentet som tak for alt, hvad hans karriere havde givet ham. Andre præster må have fulgt hans eksempel. I 1541 blev Helligkorsgildet fradømt hele 26 mark af sin årlige rente. Det var vel at mærke kun en del af den årlige indtægt.⁸²

Dermed tegner der sig et billede af omorganiseringen af domkapitlet som en vanskelig proces. Traditionelt har man lagt vægt på, at det var pres fra den fynske adel, som betingede omvæltningerne ved domkapitlet, fordi de ville have deres yngre sønner højt placeret i kirken.⁸³ Men bortset fra de højeste embeder, møder man ikke adelige blandt kannikerne, man møder sognepræster. For adelige var det betydelig lettere at overtage allerede eksisterende embeder end selv at bygge nye op. Her var ambitiøse lokalpræster, som sad i goder embeder, mere offervillige. At disse præster så typisk kom fra bedre slægter, er en anden sag.

Afrunding

Med listen placeret som en medlemsliste for præstekalantet ved domkirken, er det lykkedes at få adgang til en hidtil lukket verden. Flere studier i andre gildelister vil kunne åbne andre. Afslutningsvis kan man vende blikket mod udgangspunktet, nemlig Elendelav. Berøvet navnene på sine medlemmer står det nu som en torso, men en torso i harmoni med sig selv. Et borgerligt initiativ på begravelse-

sesområdet formentlig, men tænkeligt også forbundet med den hospitalsdrift, som blev udøvet ganske kort fra dets gildehus. Der er nemlig et bemærkelsesværdig sammenfald i tid mellem gildets oprettelse 1435 og en ansøgning i 1437 hos paven om at oprette et helliggejsthus i Odense for ubemidlede rejsende, syge og tiggende folk.⁸⁴ Angiveligt var baggrunden, at det gamle hospital var brændt. Denne brede formålsbeskrivelse burde et elendegilde kunne goutere. Gildet kan have været en af flere parthavere i foretagendet, men ved at stille kapital til rådighed kunne det omvendt være den dråbe, der udløste en ansøgning.

Paven godkendte byggeriet, men domkirkens Knudsbrødre stak en kæp i hjulet. De kunne bevise, at hospitalet lå på deres grund, og da de øjensynligt ikke var blevet spurgt, forlangte de pavens bevilling trukket tilbage. Dette kneb lykkedes, men forpurre hospitalets bygning kunne de ikke. Da Biskop Krafse i 1474 døde, blev hans minde en fattigstiftelse, som helt gik uden om byens helliggejsthus.⁸⁵ Så var der tre konkurrerende fattiginstitutioner i byen. Den senmiddelalderlige by var på den måde fuld af indre modsætninger.

Noter

1. Denne artikel har tidligere været bragt i en engelsk version i festskrift til Tore Nyberg: 'Guild and Power: A List Commemorating the Dead in Odense', i: *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, ed. Lars Bisgaard, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen & John Lind, Odense 2001, s. 245–263. Den er her let udvidet.
2. Henrik Thrane, Tore Nyberg, Finn Grandt-Nielsen & Mikael Venge: *Fra Boplads til bispeby. Odense til 1559, Odense Bys historie I*, red. Tage Kaarsted m.fl., Odense 1982.
3. Uddybet i min afhandling *De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*, Odense 2001, kapitel 1.
4. En oversigt over gilder i Odense findes hos Christensen, Anemette S. og Madsen, Per Kr.: *Middelalderbyen Odense* (Projekt Middelalderbyen, 5). Århus 1988, s. 127f.
5. *Danske Magazin IV*, 2, s. 144–170. Dertil *Danmarkshistorie II*, 1: Tiden 1340–1559, af Kai Hørby og Mikael Venge, red. Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch, København 1979, s. 248–49.
6. Alle trykt i *Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen 1895 I–II*, udg. C. Nyrop, Kjøbenhavn 1895–1904 (*DGLM*).
7. *DGLM*, I, s. 761 og 736. For året 1461 se *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte, 1. rk., I–IV, udg. af Kr. Erslev m.fl., København 1894–1912; 2. rk., I–IX, udg. af William Christensen, København 1928–39, II, nr. 1314. Herefter *Repert.*
8. De er netop blevet nytolket af Kurt Villads Jensen i antologien *Gilder, lav og broderskaber i middelalderen Danmark*, red. Lars Bisgaard & Leif Søndergaard, Odense 2002, s. 62–87.
9. *DGLM*, I, s. 31. De årlige indtægter var 7½ mark og 7 skilling. En opgørelse med en anden hånd over indtægterne fra de samme lejemaal viser ingen forhøjelser. Begge opgørelser er udaterede, men et af de anførte navne i opgørelsen figurerer også i et brev af 1528 (Samme, s. 517).
10. *DGLM*, I, s. 465. Dette broderskab er ofte fremhævet som udtryk for en særlig senkatolsk religiøsitet på linje med Odensepræsten Hr. Michaels digtning. Se Molbech, C.: *Præsten i Odense Herr Michaels tre danske Rimværker fra a. 1496: Om Jomfru Mariæ Rosenkrands, Om Skabelsen og Om det menneskelige Levnet*, København 1836.
11. *Middelalderbyen Odense*, s. 127.
12. Samme, s. 127. *Danske Gejstlige Sigiller fra Middelalderen*, v. Henry Petersen, Kjøbenhavn 1886, nr. 591. Kalentet ved Vor Frue provsteki er omtalt i *Acta Pontificum Danicum. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316–1536, I–VII*, udg. Alfr. Krarup, Johs. Lindbæk og L. Moltesen, København 1904–43, VI, nr. 4860 (herefter *Acta*).
13. *DGLM*, I, s. 517. Helge Søgaard, »Skolegilde«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, I–XXII*, Red. John Danstrup, København 1956–78, bd. 15, sp. 67 (herefter *KLNM*).
14. *DGLM*, I, s. 257

15. *Middelalderbyen Odense*, s. 127.
16. *DGLM*, I, s. 182–187.
17. Det bedste skøn over gildets formue fremgår af et aktstykke fra 1560, hvor de årlige indtægter af formuen er opgjort til 83 mark. *Kirkehistoriske Samlinger* V, 6, s. 203. År 1480 ejede gildet et stenhus i Odense ikke langt fra byens ældste helliggjsthus.
18. *DGLM* I, s. 182.
19. Samme, s. 187–192. Bircherodernes kommentarer er sat i parentes af udgiveren. Derimod kan de ikke have tilføjet titlen *herre*, for hele deres søgning indskrænker sig til gejstlige fra den fynske historie. Det ville de kun gøre, hvis hr. titlen allerede var på originalen.
20. Vedel-Simonsen, L.S.: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*, I, II, 1842, s. 40. Vedel-Simonsen så et sammenfald mellem listens overskrift: »*Nomina fratrum defunctorum de convivio alienigenarum discedentium*« (de døde gildebrødres navne, de henfarne udlændinge), og formålsangivelsen i skråen hos Elendelav om menneskelivets udlændighed. Vedel-Simonsen henfører ordvalget til Vulgata: »alienigenæ sumus... donec discedamus«.
21. Clausen, H.V.: *Byens ældste Historie indtil Frederik II's Tidsalder. Odense Bys Historie*, udg. af H. St. Holbeck, Odense 1926, s. 77.
22. Christensen, Aksel E.: *Gilderne i Danmark i 15. og 16. Aarhundrede*. Utrykt guldmedaljeafhandling ved Københavns Universitet 1931, s. 98.
23. *KB. Nye kgl. Saml.* 8, nr. 186. Det stammer fra o. 1730. Listen blev i 1899 trykt hos Nyrop og hans udgivelse ligger til grund for nærværende undersøgelse.
24. Den var del af dronningens livgeding i forbindelse med brylluppet 1478, men det var først efter hendes frigivelse fra det svenske fangenskab og hendes kombinerede pilgrims- og slægtsrejse til Nordtyskland (1504), at hun tog gaven til sig. Se hendes portræt i *Odense før 1559*, s. 357–401.
25. Deres gravmæler og den tilhørende altertavle er senest behandlet i *Danmarks Kirker*, Odense Amt ved Birgitte Bøggild Johannsen, s. 459–538 samt s. 730–742.
26. To personer, provsten Bjørn fra Viborg og Prior Per i Antvorskov, bærer to titler (*mester*), *DGLM*, I, s. 189 og 191.
27. Kun om Dalum umiddelbart sydvest for Odense er der en vis usikkerhed i materialet. Her var der et nonnekloster af benediktinerordenen, som stod i tæt forbindelse med brødrene af samme orden ved domkirken. Tilsyneladende bruges præposition »in«, når der sigtes til klostrets prior, »de«, når der sigtes til præster ved kirken, herunder Hjallelse og Sanderum kirker, som dengang var underlagt klostret. Listens Hr. *Hans Nielsen de Dalum* synes at være identisk med sognepræsten i Sanderum, som 1492 skænkede kirken en ny klokke. Se *Dalum Sogns Historie*, I, red. Jacob Hansen & Knud Mortensen, Dalum 1959, s. 43–75, specielt s. 52 og 70.
28. *Repert.* II, nr. 9638. Jf. at også Hans Rigelsen, sognepræst ved samme Dalby kirke havde været medlem af gildet. Se note 43.
29. *Danske Stednavne for Odense eller Svendborg amter*, udg. J. Kousgård Sørensen, København 1958 og 1969.
30. På et bevaret segl er gården stavet *pugehol'*, og antager man at »m« også i originalen til listen har været udtrykt ved en forkortelse, kan Bircherod let have overset den. Palæografisk er »o« og »a« vanskelige at holde ude fra hinanden, og det ses pludseligt, at bircherod'ernes *Pugedal* meget vel kan være en forkert opløsning af Pugeholm.
31. *Monumenta Historiae Danicae. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af Dansk Historie*, 2, II, udg. H. Fr. Rørdam, København 1887, s. 534 (*Repert.* II, nr. 2050), herefter *Monumenta*. Andre indlæg i sagen sammesteds.
32. *H.V. Clausen*, s. 77.
33. *Repert.* I, nr. 6676, 7669, 7722, 7763 og 7959. Brevene dækker årene 1434–1450. Assens eller Tofte provsti var sammen med Odense provsti gamle såkaldte landprovstier, selvstændigt beneficerede. De overlevede begge bispens centraliseringsforsøg i senmiddelalderen og beholdt tilsynet med landsbykirkernes regnskabsaflæggelse. Se videre T. Dahlerup: *Det danske sysselprovsti i middelalderen*, København 1968, s. 205–237.
34. *Repert.* I, nr. 7722 og 7959 samt II, nr. 1347, 48 og 2734.
35. *Repert.* II, nr. 6699.
36. *Repert.* II, nr. 6273, 7436 og 9807. Øvrige sammenfald: *Anders de Wiisløf*. I Vigerslev var der både år 1422 og igen i tiden 1499–1502 en præst ved navn Anders (*Repert.* I, nr. 5922 og II, nr. 8775, 9363, 67, 9626 og 9730), *Hans Brun de Østrup* er formentlig identisk med Østruppræsten

- af samme navn, som er omtalt i kilderne 1472–1493 (*Repert.* II, nr. 3071 og 7436), *Hans de Herrested*. En hr. Hans er omtalt som præst i Herrested adskillige gang i årene 1486–94 (*De ældste danske Archivregistraturer, I-V*, København 1854–1910 (herefter *ÆA*), V, 2, s. 1074–77), *Jens de Brylle*: Kan være identisk med Bryllepræsten Jens, som 1461 er omtalt (*Repert.* II, nr. 1325), *Peer de Espe*: Kan være identisk med den Petrus Kals, som var sognepræst i Espe, da kirkens klokke o. 1500 blev støbt (*Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, udg. Uldall, F., 2. udg. Hikuin 1982. s. 216).
37. *DGLM*, I, s. 187 og 192. Identifikationen af bisp Jens Andersen er usikker.
 38. Årene i parentes angiver hvilket/e år, provsterne er truffet i kildematerialet.
 39. Det gælder muligvis *Anders Olufsen*, jf. note 33 op.cit.
 40. Fra Skt. Knuds kloster drejer det sig i hvert fald om priorerne Jakob Ged – 1438–1461–, Mads Hendricksen –1468–1474 og efter munkenes genindførsel Jep Hansen 1504–1512 og Hans Fadersen, død 1529. Fra Dalum gælder det prior Amundus –1457–1461– og Claus Andersen Ulfeldt –1467–1492, tillige dekan ved domkirken, tidligst bevidnet 1476.
 41. Denne ses som korsbroder i 1460 og som kommandør fra 1466–1468. *Repert.* II, nr. 1111, (*Repert.* II, nr. 2050), *Repert.* II, nr. 2247 og 2411. En Urias på listen kan være identisk med en kommandør af samme navn, kendt fra kilderne 1412 og 1418. Se videre nedenfor note 55.
 42. Det gælder Jep Mortensen 1465–1486– og Peder Pedersen, –1492–1502–.
 43. *Aktstykker, for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid*, I-II, udg. af Fyens Stifts litteraire Selskab, Odense 1841–45, I, s. 67, *Repert.* II, nr. 4201.
 44. *Fra Fyns Fortid*, III, udg. G.L. Wad, Odense 1920, s. 38. *Repert.* II, nr. 2910 og 3523.
 45. *Præsteberetninger til Ole Worms II*. Århus, Fyns og Lunde stifter, ved Frank Jørgensen, København 1974, s. 82
 46. De øvrige 12 er: *Anders Brobjerg*, død 1530, præst i Marslev (*Aktstykker Fyen*, I, s. 134f.), *Anders Star* –1454–1461–, præst i Fangel (*Repert.* II, nr. 353, 1311 og 1325), *Jep Pabe Pil*, –1482–1494–, præst i Lunde (*Repert.* II, nr. 5042, 5414, 6965 og 7811. Muligvis kan hans levetid udstrækkes til 1499, se II, nr. 8981), *Jep Gummesen (Ib Gunnesen)* –1509–1514–, sognepræst i Fangel (*Repert.* II, nr. 11223, *Vedel-Simonsen*, II, 1, s. 135), *Jens Eggertsen* –1466–1499–, sognepræst i Lumby (se note 48 nedenfor), *Knud Fogh*, –1468–69–, præst i Marslev. (*Repert.* II, nr. 2411 og II, nr. 2689), *Mads Haard*, –1469–1471–, præst i Sønder sø og bispens official i Skovby herred (*Repert.* II, nr. 2555 og 2899), *Mads Bangsen*, –1461–1484–, præst i Asperup og bispens official i Vends herred (*Repert.* II, nr. 1346–48, 2734 og 5445), *Niels Pedersen*, sandsynligvis identisk med præsten af samme navn i Sanderum, omtalt 1464 (*Acta*, nr. 2319), men kan også sigte til sognepræsten i Herrested, omtalt 1508 (*Repert.* II, nr. 10977 og 11055), *Oluf Pedersen*, –1492–1500–, sognepræst i Vissenbjerg (*Repert.* II, nr. 7398, 7630, 9063 og 9086), *Per Hjort*, –1496–1499–, sognepræst til Mesinge (*Repert.* II, nr. 8211 og 8740), *Thord Petersen*, –1477–, sognepræst i Bellinge (*Danske Magazin* I, 2, s. 16 = *Repert.* II, nr. 4150). Derudover findes der i materialet en række løsere muligheder, som ikke nævnes her, men som er medregnet under usikre identifikationer i Figur 1.
 47. *Monumenta* II, 2, s. 534 (*Repert.* II, nr. 2050). *Repert.* II, nr. 2297. Han forblev sognepræst på stedet trods senere forfremmelser, se samme, nr. 3523 og 8802., Afladsbrevet er trykt *Monumenta*, s. 536 (*Acta*, nr. 2616). Kirkeklokken bærer årstallet 1491. *Kirkeklokker*, s. 226.
 48. *Danske Magazin* I, 2, s. 18f. Virksom som testamenteeeksekutor 1477, samme, s. 16ff. (*Repert.* II, nr. 3528 og 4150).
 49. *Repert.* II, nr. 3523. Den evige messe var til ære for flere helgener og læstes ved Skt. Knuds alter i Skt. Albani kor.
 50. Jens Eggertsen er første gang nævnt som kannik i 1476, sidste gang i 1484. *Repert.* II, nr. 3930 og 5539. Se også nr. 4624 og 5531. For omvæltningerne ved domkapitlet se *Odense før 1559*, s. 325–29 og 332–35 samt *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s. 76f.
 51. *Repert.* II, nr. 8802. Stiftelsen er pudsigt nok overleveret gennem Jens Bircherods papirer.
 52. 24. nov. 1546. *Kirkehistoriske Samlinger* II, 5, s. 256–59. Også Eggertsens stiftelse i Skt. Albani kirke var der strid om. Se *Det kongelige Rettertingsdomme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid*, I-II, udg. T. Dahlerup, København 1959–69, I, s. 541 og II, s. 156.

53. Indehaveren af vikariatet ved Helligkors altret var ved Reformationen Hr. Severin (han findes ikke på listen). Han fik lov at beholde det til sin død, hvilket viste sig at være en fordelagtig ordning for ham. Han levede endnu i bedste velgående år 1560 (*Danmarks Kirker*, Odense, s. 88). Hr. Severin er den sandsynlige skribent af listen.
54. Severinsen, P.: *Viborg Domkirke Med Stad og Stift i 800 Aar*, København 1932, s. 290. Han er tidligst omtalt 1408, da han var dronning Margretes sendebud i Rom og fungerende sognepræst i Helsingborg. I Odense er han omtalt som provst i tidsrummet 1418–1425 (*Repert.* I, nr. 5721, 5838 og 5890, 91, *Acta*, nr. 1463). Meddelelsen år 1425, at Hr. Herman skulle være død, viser kun hvor mange embedsivrige præster, der flokkedes i Rom. *Acta*, nr. 5755.
55. *Dalum Klosters Historie*, I, s. 63. *DGLM*, I, s. 189 »Hr. Jens Hendrichsen« Rynkeby. Det erindres, at en prior ved johannitterne Hr. Urias, omtalt 1412 og 1418, kan have været medlem af gildet, hvilket altså ikke af kronologiske årsager kan udelukkes. Se note 41 oven for.
56. Bircherod mente, at en enkelt person på listen skulle have været provst i 1573. Dette vil i givet fald være den eneste fra efter Reformationen. Det gør identifikationen usandsynlig. *DGLM*, I, s. 191.
57. Dahlerup, s. 216f.
58. Bisgaard 1999, s. 71f.
59. Selvom man skulle se bort fra hr. titlen, er der yderst få navnesammenfald til stede med lægpersoner, og de kan være rene forvekslingsmuligheder. Det gælder *Anders Docke*, som kunne være identisk med en nordfynsk væbner med navnet *Anders Drake*, *Anders Hvid*, som måske er lig herredsfogeden i Skam herred 1434–1458, *Bartholomæus*, som kunne være den læge af samme navn, som deltog i Maria Psalters broderskab 1496, *Hans Cancellarius*, som kunne være identisk med *Hans Skriver*, byfoged i Odense 1509, og endelig *Niels Berg*, som kunne være den navnkundige maler *Claus Berg*, der skar den berømte altertavle for dronning Christine. Knud Bryske, som Nyrop i sine udgivernoter gør til adelsmand, er formentlig identisk med en præst fra denne slægt, omtalt –1502–1505–. *Repert.* II, nr. 9530 og 10283.
60. *DGLM*, I, s. 363–430.
61. *Danmarks Kirker*, Odense Amt, s.1016.
62. *ÆA* V, 2, s. 982.
63. P.F. Suhms *Danmarkshistorie*, XIV, København 1778, s. 572–74 = *Repert.* II, nr. 10659.
64. *Monumenta*, II, 2, s. 559.
65. Bisgaard, Lars: Gildernes religiøse rolle i det middelalderlige Svendborg. *Årbog for Svendborg & Omegns Museum*, 1996, s. 49ff. Det ældste kalente er omtalt første gang 1425 og havde hjemme i Skt. Nicolai. Det andet, Colloquii gildet, er omtalt første gang 1515.
66. *RA. Regnskaber ældre end 1559 Reg. 108A*, pk. 26: Regnskab over stiftsgodset på Fyn, læg 4.
67. Samme.
68. *DGLM*, I, s. 362.
69. Bisgaard, Lars: Gilder og drikkehorn i middelalderen. *Den jyske Historiker*, 85, Århus 1999, s. 67 og 72.
70. *Danske Magazin* I,1, s. 297. Jep Star får en kjortel og en bog, som skal tjene ham godt. I samme testamente betænkes præstekalentedet med en stor sølvske. Det angives ikke, hvilket præstekalente der betænkes.
71. Allerede identificeret af Bircherod. *DGLM*, I, s. 188. Jep Star, s. 191.
72. *Repert.* II, nr. 1311, 13. maj 1461. Det hedder heri om Anders Star, at købmændene beskyldte ham for at have bemægtiget sig en gård på mindre retfærdig vis »super detencione violenta unius curie minus juste injuriatur«.
73. *Repert.* II, nr. 1324 (18. juni 1461).
74. *ÆA*. V,2, s. 175–269. Se også E. Porsmose, *Den regulerede Landsby I-II*, Odense 1981. Der er også undtagelser, som f.eks. Båg herred, hvor kapitlet havde en del jord, men hvorfra der kun er få præster med i gildet. Her spiller den længere afstand til Odense sikkert ind som en vigtig faktor.
75. Mathis Haard, –1469–1471–, præst i Søndersø og official i Skovby herred, *Repert.* II, nr. 2555 og 2899. Jens Eggertsen var også bispens official og tillige sognepræst i Lumby, jf. ovenfor note 46 for flere eksempler. Officialen i Båg herred hed i 1435 Hans Nielsen. En præst af samme navn er med på listen, men da det er så ordinært et navn, kan man ikke med sikkerhed vide, om der sigtes til denne. Flere officialer, som er med i gildet, tilskriver sig Odense, således Mathias Brun –1496–1501– og Per Madsen –1504–1511– *Repert.* II, nr. 8131 og 9489 samt 10247 og 11877.
76. Anders Olufsen –1434–1448–, op. cit.

- note 33, Mathias Bangsen, –1461–1484–, *Repert.* II, nr. 1346–48, 2734 og 5445. Se også *Dahlerup*, s. 224 for Hr. Timme fra Asperup, uden det fremgår helt tydeligt om den omtalte var official.
77. *Diplomatarium Christierni Primi. Samling af Aktstykker, Diplomer og Breve henrørende til Kong Christiern den Førstes Historie*, udg. H. Knudsen, København 1856, s. 196 (*Repert.* II, nr. 2411) samt samme nr. 2689. Jf. *DGLM*, I, s. 189, note 3.
78. Således Claus Daa *DGLM*, I, s. 191. Dertil Anders Brobjerg, som skal have været kannik både i Lund, København, Roskilde og Ribe. *Aktstykker Fyen I*, s. 134f.
79. *DGLM*, I, s. 188. *Repert.* I, nr. 6715, 7466, 76. Listens Claus Urne (–1503–1512–) kan også være identisk med kanniken i Roskilde af samme navn, se *Repert.* II, nr. 10526.
80. Fra adelsmanden Steen Basse, hvis slægt uddøde. Se *ÆA*, IV, s. 182–217.
81. *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, København 1879, s. 286.
82. Den årlige indtægt oplyses ikke i sin helhed. Hofman, Hans de: *Fundationer, I–X*, København 1755–1765, VI, s. 260.
83. *Odense før 1559*, s. 318. Henry Bruun: »Carl Rønnow«, *Dansk Biografisk Leksikon*, red. P. Engelstoft & S. Dahl, 2. udg. Samme tolkning for sekulariseringen af Viborg domkapitel i 1434 hos *Severinsen*, s. 287ff.
84. *Odense før 1559*, s. 307f.
85. *Danske Magazin*, I, 2, s. 18f.